

economic stimulation measures; one of the constraints in the development of cooperative movement in agricultural production of the republic is the lack of the effective legislative basis; by present period, the status of personal (individual) households of the population has not been determined on a legislative basis; it is important to take effective measures to attract private investment for the successful implementation of priority investment projects designated by the State; it is necessary to expand production volumes of all types of agricultural products on the basis of intensification of a large area of agricultural land, labor resources of the village, technical and technological re-equipment of the industry aimed at the presence of the republic on the world food market.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, бәсекеге қабілеттілік, әлемдік азық-түлік нарығы, оңтайландыру, өндіріс, тұрғындар шаруашылығы, кооперация, инвестициялық жобалар.

Ключевые слова: аграрный сектор, конкурентоспособность, мировой продовольственный рынок, оптимизация, производство, хозяйства населения, кооперация, инвестиционные проекты.

Key words: agricultural sector, competitiveness, world food market, optimization, production, households, cooperation, investment projects.

Өткен ғасырда бүкіл дүниежүзілік ауыл шаруашылығы әртүрлі елдердің аграрлық экономикаларының еңбегін және міндеттерін бөлу арқылы бірыңғай азық-түлік жүйесіне айналды.

Біздің республикамыз әлемдік нарықта астық, жүн және ет жеткізушісі ретінде дамыды. Республиканың аграрлық секторы еліміздің әлеуметтік өндірісінде маңызды рөл атқарады, өйткені, ең алдымен, халық азық-түлікпен, ал өндіріс кәсіпорындары шикізатпен қамтамасыз етіледі. Қазақстан Республикасының Статистика жөніндегі комитетінің деректері бойынша ауыл шаруашылығы өндірісі ұлттық табыстың 38%-н құрайды. Қазіргі уақытта республиканың жер учаскелерінің 82,0%-ы ауыл шаруашылық жерлері ретінде пайдаланылады. Қазақстан егістік алқаптары бойынша әлемде алтыншы орында тұр.

Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Елбасы Н.Ә. Назарбаев еліміздің аграрлық секторына әлемдік азық-түлік нарығының көшбасшыларының біріне айналуына байланысты зор міндет қойды. Қазақстан Республикасындағы «Қазақстан-2050» Стратегиясының дамуының жаңа бағытына сәйкес, елдің инновациялық индустрияландыру үрдісі артып келеді, ол сондай-ақ экономиканың аграрлық секторын қамтиды.

Бес елдің танымал институционалдық реформалары шеңберінде Қазақстан Республикасы Президенті Н. Назарбаевтың тапсырмасы бойынша әзірленген, «Ұлт жоспары - 100 нақты қадам» атты жаңа даму бағдарламасында көзделген ауқымды шараларды іске асыру - ауыл шаруашылығы өндірісін инновациялық негізде индустрияландырудың жаңа күшті серпіні болмақ [1].

Егер Қазақстанда 1990-шы жылдардағы реформа алдындағы кезеңде егін шаруашылығының жалпы өнімі 1,7 есе көп өндірілгенін

(бүгінгі күні ағымдағы 21-22 млн. гектармен салыстырғанда ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңы 35 млн. гектарға жетті) және жоғары тауарлы орта-ірі мал шаруашылық фермаларындағы 17,5 млн жуық мал және құс басын (ірі қара малдың басын шартты түрде ауыстырғанда) иеленген мал шаруашылығының жалпы өндірісі шамамен екі есе көп болғанын ескерсек, бұл міндет нақты болмақ. Бүгінгі таңда олардың саны шамамен 1,4 есе азайды (10 млн. басқа дейін), оның 65%-ы бұрынғыдай ауыл тұрғындарының шағынжекеуі шаруашылық-тарында қамтылған.

Адам басына шаққанда (1990 ж.) 1710 кг астық, 142 кг картоп, 69 кг көкөніс, 95 кг ет және ет өнімдері (73 кг тұтынылды), 344 кг сүт, 250 дана жұмыртқа өндірілді, яғни республика өзін-өзі азық-түліктің негізгі түрлерімен қамтамасыз етті, сонымен қатар республикадан тысқары түрлі өнімдердің айтарлықтай көлемі экспортталды.

2011-2013 жж. саланы қаржыландырудың орташа жылдық көлемі Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша шамамен 238,6 млрд. теңгені құрады, ал 2014 ж. саланы дамытуға 302 млрд. теңге (шамамен 1,6 млрд. АҚШ доллары) қаржы бюджеттен бөлінді.

Республиканың агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2013-2020 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы (Агробизнес-2020) жалпы өнеркәсіпті мемлекеттік қолдаудың көлемін 4,5 есе ұлғайтуға (2012 ж. деңгейге қарағанда) мүмкіндік береді [2].

Мемлекеттің қаржылық қолдауының артуы арқасында өндірістің тұрақты өсуінің оң динамикасы белгіленді. Мәселен, 2001-2014 жж. ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің физикалық көлемінің индексі 2000 жылға шамамен 165%-ды құрады, оның көлемі ағым-

дағы бағамен 6,2 есеге артып, 2014 ж. 2506 млрд. теңгеге немесе 13,5 млн. USD (1 \$ = 185,5 теңге мөлшерінде) жетті.

Қазіргі уақытта республика азық-түлік бидайын экспорттайтын алғашқы он елдің қатарына еніп, әлемдік нарыққа жоғары сапалы ұнды жеткізуде бірінші орынды иеленді. Орташа жылдық жалпы алым 17714 мың тонна көрсеткішінде (өнімділігі мол 2011 жылы жалпы алым 27 миллион тоннаға дейін жетті) астық экспортының орташа жылдық мөлшері соңғы бес жылда (2011-2014 жж.) 5,5 млн. тоннаны (2012 жылдың күнтізбесі бойынша 7584 мың тонна) құрады. Оның экспорттық әлеуеті (негізінен бидайдың) қазіргі уақытта жылына 8-10 миллион тоннаға дейін жетеді.

Мал шаруашылығы өнімдерінің, негізінде жоғары сапалы экологиялық таза сиыр етінің, экспорттық әлеуетін барынша арттыру мақсатында 2020 жылға дейін 180 мың тоннаға дейін жеткізу үшін алғашқы қадамдар жасалуда, атап айтқанда арнайы мемлекеттік бағдарлама әзірленіп, жүзеге асырылып жатыр, бұған барлық қажетті алғышарттар бар [3].

Саланың және оның өнімінің кейбір негізгі түрлерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мәселелерін қарастырып, елдегі ауыл шаруашылығы өндірісінің қатал табиғи және климаттық жағдайларда өтетінін ескерген жөн және климаттың табиғи биологиялық өнімділігі дамыған елдерден 4-5 есе төмен екенін атап өту керек. ЕЭҚ-тың жетекші қатысушысы Ресеймен салыстырғанда Қазақстанның климатының табиғи өнімділігі 2,5 есеге төмен, Ресейдегі 100 баллға шаққанда небәрі 40 баллға дейін жетеді [4]. Осы және басқа да объективті және субъективті факторлардың нәтижесінде республикадағы өндірістің қарқындылығы ЕЭҚ-қа мүше елдерге қарағанда әлдеқайда төмен. Мысалға, Қазақстандағы 100 гектар ауылшаруашылық жерлеріне арналған ет өндірісі Ресейден 2,8 есе, Беларусьтен 7 есе, сүт сәйкесінше 3 және 10,8 есеге төмен [5], бұл негізінен республикадағы қолданыстағы көлемді табиғи жайылымдардың (олардың 60%-ы шөлейтті және жартылай шөлді аймақтарда орналасқан) табиғи өнімділігінің төмендігімен және олардың иррационалды пайдаланылуымен (су көздері жеткіліксіз, инфрақұрылым дамымаған және т.б.) түсіндіріледі.

Осының бәрі өндірістің тұрақсыздығы мен жер егістіктерінің өнімділігінің төмен деңгейімен шартталады, осыдан барып өндірілген өнім бірлігінің салыстырмалы жоғары өзіндік құны мен бәсекеге қабілеттілігінің төмен деңгейі құралады.

Қазіргі уақытта қолданыстағы егістіктерді пайдаланудың экономикалық бекерлігі мен экономикалық теңдестірілуі арасындағы қарама-қайшылықтар реттелген жоқ, сол себепті

ауыл шаруашылығы өндірісінің күрделі дамуының тәуекелі өсуі мүмкін. Астықтың тауарлық өндірісін бір жақты қалыптастыру, өз кезегінде, ауыспалы қысқа егіс айналымына және екінші қайтара егуге негізделген тиімсіз және қарапайым жер өңдеу жүйесінің қалыптасуына әкеледі, бұл олардың фитотазалық және агрохимиялық тұрақтылығын төмендетеді. Нәтижесінде, тұтастай алғанда ауыл шаруашылығының тұрақсыздығы, тәуекелдер өсіп, ең бастысы, топырақтың құнарлылығы жылдан-жылға жоғалады.

Алайда, соңғы 4-5 жылда ел экономикасын, оның ішінде ауыл шаруашылық секторын әртараптандыру бойынша мемлекет қабылдаған белсенді шаралар арқасында ауылшаруашылық дақылдарын әртараптандырудың оң үрдісі байқалды: қажетті көлемде майлы дақылдардың мөлшері (күнбағыс, зығыр, сафлор), бұршақ дәнділер (бұршақ, ноқат, жасымық) және дәнді дақылдардың ауданы кеңейтілуде, ғылыми негізделген егін егу, соның ішінде тұқымдық егістер де жаңа аграрлық технологиялар (no-till) талаптарына сәйкес қалпына келтірілуде.

Сонымен бірге, 2014 жылы ауыл шаруашылығы дақылдарының құрылымындағы бидайдың үлесі республика бойынша орта есеппен 68%-ға төмендеді, оның ішінде республиканың солтүстік астық өсіру аймағында 70%-ға дейін (астық мал шаруашылығы кәсіпорындарында 50-55% оңтайлы болып саналады). Дегенмен, қарқынды технологияның негізгі элементтері болмағанда және ауқымды технология пайдаланылғанда, өнімділік кем дегенде 2 есеге (10-13 ц / га дейін) азаяды [қарал терек 5].

Осының барлығы Қазақстанның басым бөлігінің экстремалды факторлардың үстемділігімен сипатталуы жағдайында ауыл шаруашылығы өнімділігін және тұрақтылығын арттыру егін шаруашылығының бейімді жүйелерін ұтымды және белсенді қолдануды талап ететінін куәландырады. Сондықтан, ауыл шаруашылығын соңғы жылдары еліміздің солтүстік өңірінде игеріле бастаған жаңа индустриялық-инновациялық технологияларға жылдамдатып көшіруді қамтамасыз ету – мемлекеттің агротехнологиялық саясатының басты (ресми) бағыты болып отыр.

Осыған орай, еліміздің ауыл шаруашылығы өндірісінің құрылымын оңтайландырудың негізгі міндеті орта ауқымды экспортқа бағытталған мал шаруашылығын қалпына келтіру болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, бұл сала әлі де болса халықтың ұсақ тауарлық жеке шаруашылығынан және шағын мал фермалары мен шаруа қожалықтарының шағын жеке шаруашылықтарынан тұрады, олардың көпшілігінде мал басы көп емес (10-нан 50-ге дейін ірі қара мал немесе 50-100 қой мен ешкі). Өндірістің ұйымдастырылған

Экономический механизм хозяйствования

формасы ретінде соңғыларды есепке алғанда орта және ірі өндіріс үлесі соңғы 3-4 жылдағы

олардың қалыптасу қарқынына қарамастан, әлі күнге дейін төмен болып қалуда (1 кесте).

1 кесте – Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылық өндірісінің ұйымдасқан (ауыл шаруашылық құрылымдары) түрлеріндегі үлесі мен құрылымы

Көрсеткіштер	2010 ж.	2015 ж.	2015ж. 2010ж. салыстырғанда
Ауыл шаруашылығының шаруашылық етудің ұйымдасқан түрлеріндегі жалпы өнімі (ЖШҚ-сыз), млрд. теңге	617,3	1306,4	211,6%
Шаруашылықтың барлық санатындағы олардың ЖӨ ортақ көлеміндегі үлесі, %	43,0	54,7	+11,7 п.п.
соның ішінде егін шаруашылығында	71,1	78,5	+7,4 п.п.
мал шаруашылығында	18,8	25,0	+6,2 п.п.
Мал мен құс саны (шартты түрде ірі қара мал басына ауысқан кезде), мың бас	282,0	376,0	133,3%
Шаруашылықтың барлық санатындағы олардың ортақ мал санындағы үлесі, %	27,0	37,0	+10,0 п.п.
соның ішінде ірі қара мал, %	19,3	31,0	+11,7 п.п.
Олардың ет өндірісіндегі үлесі, %	23,2	33,2	+10,0 п.п.
Олардың сүт өндірісіндегі үлесі, %	10,5	16,2	+5,7 п.п.
Дерек көз: Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің 2010 және 2015 жылдарға арналған есебі бойынша авторлармен есептелді.			

1-кестедегі мәліметтерден көріп отырғанымыздай, өндірістердің ұйымдастырылған түрлерінде (ауыл шаруашылық кәсіпорындарында – заңды тұлғаларда, шаруа қожалықтары мен фермерлік шаруашылықтарда – заңды емес тұлғаларда) ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің жартысы ғана өндіріледі. Олардың өсімдік шаруашылығындағы үлесі шамамен 75-80 пайызды құрайды, ал мал шаруашылығындағы үлесі әлі де болса төмен болып келеді, сондықтан сүт пен ет өнімдерін өндірушілердің басым бөлігі ауыл тұрғындарының төмен тауарлық және ұсақ (тұлғасынан табиғи) жеке шаруашылықтары болып табылады. Олардың маркетинг қызметі, өздері өндірген өнімді дайындау мен іске асыру бойынша кооперативтері жоқ, мемлекет тарапынан қаржылық қолдау көрсетілмейді.

Естеріңізге сала кетейік, 1990 ж. (реформалауға дейін) республиканың бір ауылшаруашылық кәсіпорны орта есеппен (ұжымдық шаруашылықтар) 12,2 мың га егістік жер мен 53,2 га жайылым жерлерін иеленген болатын, соның ішінде сол кездегі бес облыста (қазіргі кезде біріктірілген үш облыста) сәйкесінше 26,4 және 29,0 мың га [қарал терек 5]. Ауыл шаруашылықтарының осы өлшемдері сол кездері ауыл шаруашылық кәсіпорындарының ғылыми негізделген, оңтайлы өлшемдері болып саналды. Олардың көпшілігі фермадағы іс жүзінде қалдықсыз өндірісті қамтамасыз ететін егістік және мал шаруашылығы өнімдерін тиімді үйлестіруімен әртараптандырылған өнімді иеленді. Егістік және

мал шаруашылығындағы осы екі тармақтың үлесі шамамен 60: 40, 55:45%-ды құрады.

Осылайша, орта-ірі тауар өндірістік тауарлық субъектілерге ауданы 500 га немесе одан да көп егістік жер аумағы жатқызылса, онда олардың республикадағы саны 6960 бірлікті құрайды, бірақ олар айналымдағы 24 га егістік жердің (оларға тіркелген) 16,6 млн га немесе 6%-н ғана пайдаланады. Осыдан мынандай болжам жа-сауға болады: егін шаруашылығының жалпы өнімінің 65% көлеміндегі мөлшері жоғары тау-арлы ірі шаруашылық субъектілерде шоғыр-ланса, қалған 35%-ы төмен тауарлы ұсақ шаруашылық субъектілерге (соның ішінде же-ке қожалықтар мен шаруашылықтар) тиесілі.

500 га төмен егін еккен ауыл шаруашылығындағы егін-тауар өндірушілер бәсекеге қабілетсіз болады, өйткені заманауи техника кешенін енгізудің және оның негізінде жаңа аграрлық технологияларды меңгерудің (көп астық жинау үшін) бірден бір шарты – кәсіпорынның егіс ауданы мен егіс айналымы үлкен болуы тиіс. Бұған республикамыздың солтүстік өңіріндегі қорсақтаушы технологияларды игеру мақсатында қымбат, өнімділігі жоғары шетелдік техниканы (K-744R John Deere, Class сияқты және т.б.) пайдаланған көптеген орта-ірі ауыл шаруашылықтарының тәжірибесі дәлел, ал жер көлемі аз шаруашылықтардың бұндай артықшылықтары жоқ.

Бұл жағдай мал шаруашылығында да орын алған, өйткені қазіргі заманғы индустриялық-инновациялық технологияларды енгізу және жануарлардың жоғары өнімділігіне

Экономический механизм хозяйствования

жету үшін ірі көлемді мал шаруашылықтары (фермалар) қажет. Ондайларға соңғы кезде іске асырылған инвестициялық жобалар шеңберінде құрылып жатқан мал шаруашылығы кешендері, ірі жемдеу орындары жатады. Олар, әдетте, қолдағы барға қарағанда ертеректе қалыптасқан мал шаруашылық фермаларындағы мал санының көптеп шоғырлануын талап етеді, солардың арасынан біраз бөлігі ғана 100 немесе 500 бас ірі қара малмен немесе 500 бас қоймен қамтылған (2 кесте).

Егер 100-ден 500 басқа дейін ірі қара малы бар шаруашылық топтарын орта кәсіпорындарға жатқызсақ, онда бір ауылшаруашылық кәсіпорындағы бір фермада орта есеппен 236 бас, ал шаруа қожалықтары мен фермерлік шаруалықтарда 170 бас бар. Тауарлық фермалардың осы тобы ет экспорттайтын мал бордақылаушы орындарды ірі қара малдың төлімен жабдықтаушы болып табылады, мұнда жемделген 1 бас малдың орташа салмағы жоба бойынша 420-450 кг (таза салмағы 235-250 кг) құрауы керек.

2 кесте – Қазақстан Республикасының ауылшаруашылық құрылымдарының ірі қара мал саны бойынша топтастырылуы (2015 ж.)

Шаруашылық топтар	Көрсеткіштер	Ауылшаруашылық кәсіпорындары		Шаруа қожалықтары мен фермерлік шаруашылықтар	
		саны, бірлік	үлесі, %	саны, бірлік	үлесі, %
I	Мал иеленген субъектілер саны	1011	100,0	23037	100,0
	Олардың ішінде : 101-ден 500 басқа дейін	362	35,0	3449	15,0
	Топтағы жалпы мал саны: мың бас	85,5	20,2	5881	42,2
	1 фермаға шаққанда (орта мөлшері) бас	236	x	170	x
II	500 бастан аса	215	21,2	167	0,7
	Топтағы жалпы мал саны: мың бас	321,3	76,0	161,7	11,6
	1 фермаға шаққанда (орта мөлшері) бас	1494	x	968	x

Дереккөз: ҚР Статистика агенттігінің 2015 ж. мәліметтері бойынша авторлармен есептелді

Елдегі орта-ірі тауарлы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен шаруа (фермер) қожалықтарының тиімді көлемі мәселесін ескере отырып, сондай-ақ ғылыми ұсынымдарды да назарға алуы қажет. Мысалы, Экономика агробизнес және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институтының ғалымдары орта-ірі тауар өндірушілер, яғни қалыптасқан жағдайдағы тиімділер ретінде, келесілерді санайды: 18-25 мың га ауыл шаруашылығы алқаптарын иеленген далалық, табиғи ауыл шаруашылығындағы (солтүстік аймақ) егін және мал шаруашылықтары, оның ішінде 10-18 мың га жерде 1200-1800 мал басы (шартты түрде ірі қара мал басы) қамтылған егіс алқаптары да бар; құрғақ далалық шаруашылық аймағындағы егін және мал шаруашылықтары (шығыс аймақ) сәйкес келе 11-16 мың га жерді қамтыса, оның 4-5 мың гектарында 1000-1200 бас ірі қара мал орналасқан және республикамыздың басқа да аймақтары бойынша да осылай [қарал терек 5].

Мәселені шешудің әдістемелік қырлары. Жаңа аграрлық технологиялық үрдістерінің жоғары құны ауыл шаруашылығының қаржы және несие инфрақұрылымының дамуының инновациялық бағытын, қаржы және несие

ресурстарын (агролизинг, шағын бизнесті қолдау қорлары, инновацияны және нанотехнологияларды қолдау қорлары, венчурлық және басқа да қорлар) біріктіретін институттар арқылы инновациялық қормен қамтамасыз етілетін құрылымдық топтамасын анықтайды.

Сонымен қатар инновацияны қолдау мен іске асырудың әдістері мен құралдары болып келесілер табылады: салық жеңілдіктері, субсидия беру, мақсатты бюджеттік қаржыландыру, гранттар, несиелеу кезінде кепілдік беру, мемлекеттік инвестициялар, ғылыми мекемелерді қаржыландыру.

Сонымен қатар, авторлардың пайымдауынша, ауылшаруашылығы өндірісіндегі инновацияларға, әдетте, мемлекеттің аяғына дейін қарастырылмаған, жетілдірілмеген нормативтік-заңнамалық базасы, инновациялық қызметтің мемлекет тарапынан жеткіліксіз ынталандырылуы, инновацияны қаржыландырудың сыртқы және ішкі шектеулігі және оларды шұғыл түрде жұмылдыру мүмкіндігінің жоқтығы, саланың инвестициялық тартымдылығының төмен деңгейде болуы көптеген кедергілер тудырады.

Аграрлық сектордың инновациялық-индустриялық үрдістердің осындай даму жағдайларында кәсіпорындардың өзін-өзі қаржыландыруы маңызды рөл ойнайды: өндірістік жоғары тиімділігі, инвестицияға қатысты қомақты пайда үлесі және де қалыптасқан ауарайы мен нарықтық жағдайларға тәуелсіз қаржылық тұрақтылық.

Сонымен қатар, мұндай күрделі мәселенің шешілуі, ең алдымен, соңғы жиырма жылдықтарда ауыл шаруашылығы дақылдары егісінің тиімділігі аз, монодақылды құрылымы республикамызда қалыптасқан қарқынды әртараптандыруды талап етеді, өйткені мұнда республиканың егін шаруашылығының басты аймағы болып табылатын үш солтүстік облыстағы алқаптардың 85-90%-н азықтүліктік бидай егісі құрайды. Бұл аймақта егіндіктің 72%-ы және ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқабының 68%-ы қамтылған, соның ішінде республикадағы бидай алқаптары 83%-ға жуық. Бұл жалпы алғанда елдегі ауыл шаруашылығы өнеркәсібі кешенінің жалпы даму деңгейін анықтайды. Егін шаруашылығының бір жақты және монодақылды болуы (орта-ірі тауарлық мал шаруашылығы іс жүзінде болмаған жағдайында) егіншіліктің жалпы мәдениетін күрт төмендетті (егіс айналымының болмауы, топырақты өңдеудің қарапайымдалған технологиясы, өсіру технологиясынан тыңайтқыштарды және өсімдіктерді қорғауда химиялық құралдарды қолдануды алып тастау және т.б.) және егістіктің үлкен алқаптарындағы топырақтың табиғи құнарлығының жоғалуына әкеліп соқты.

Сонымен қатар, өндірісті әртараптандыру ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттырудың инновациялық құралы ретінде танылады. Мұнда тұтынушылық сұраныстың және ауыл шаруашылығы мен азықтүлік өнімдерінің нарықта құбылу жағдайларында тиімді тауарлық тауашаларды игеру нарықтық өзгерістерге, тұтынушылық сұраныстың ауытқуларына қарсы тұру факторы ретіндегі рөлінің артуымен шартталады. Бұл Қазақстанның 2015 жылдан бастап ДСҰ және ЕАҚ кіруі жағдайында аса маңызды болып табылады.

Қорытынды. Жоғарыда айтылған сараптамалық мәліметтерді және республикамызда қалыптасқан бүгінгі таңдағы өндіріс құрылымы мен ауыл шаруашылығы құрылымдарының мөлшерін, сонымен қатар ауыл шаруашылығы өндірісінің деңгейін күрт арттыруға тиісті елдегі үлкен әлеуметтің бар екенін бағалау нәтижесін түйіндей келе мақалада қарастырылған мәселелерді шешу бойынша қажетті шаралардың негізгі бағыттарын атап кетуді жөн көрдік. Біздің көзқарасымызша, олар келесідей болып келеді:

1. Нарықтық экономика жағдайында 2003 ж. бастап елімізде жұмыс істейтін ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге жеке меншік (ТМД елдерінің арасында жалғыз ел) институты мен олардың ұзақ мерзімге жалға берілуін (49 жыл) ескерсек, оларды экономикалық ынталандырудың пәрменді, мықты шараларды ұсыну негізінде ғана орта-ірі жер пайдаланушы құрылымдарға біріктіру мүмкін.

Бүгінгі таңда соңғы жылдары енгізілген егістік құрылымдарын әртараптандыруды ынталандыру құралдары мен механизмдері және субсидиялау нормативтерін арттыру арқылы егін шаруашылығына жаңа аграрлық технологияларды енгізу, жоғарыда атап өтілгендей, оңтайлы нәтиже береді.

Алайда олардың аудан бірлігіне шаққандағы мөлшері әлі де жеткіліксіз. ДСҰ рұқсат етілген мемлекеттік деңгейіне жету мақсатында (жалпы өнім құнының 10%) берілген түрлі баға бойынша 2,0-2,5 есе арттыруды талап етеді (ағымдағы өндірістік шығындарды арзандатуға арналған тікелей субсидиялау). Сондай-ақ, бұл жақын арада ауыл шаруашылығы дақылдарының құрылымын әртараптандыру үрдісін аяқтауға мүмкіндік береді. Бұған мал шаруашылығының жоспарланған өсуі ықпалын тигізбек, жемге деген сұраныс артса, мықты жемшөп базасын құруға қажетті жемшөптік дақыл алқабын кеңейту қажет. Бұл өз кезегінде қалыптасқан егін айналысының топырақ құнарлығы мен өнімділікті төмендететін қысқа алмасуын сапалы түрде жақсартуға мүмкіндік береді.

Осыған орай, тағы да айта кететін жағдай, елдегі мемлекеттік қолдаудың жалпы деңгейі отандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің шетелдік аналогтармен бәсекеге қабілеттілігін түзетуге әлі де жеткіліксіз. Елдегі жеке түрлері бойынша өсірілген өнімді өңдеуді дамыту деңгейі төмен болғандықтан, республиканың импортқа тәуелділігін осы жағдаймен түсіндіруге болады.

2. Соңғы онжылдықтарда еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы кооперациялық ағымның дамуы бойынша ғылым мен тәжірибенің қабылданған шараларын толыққанды іске асыруда қазіргі жағайға жарамды заңнамалық базаның болмауы үлкен кедергі келтіріп отыр.

«Ауыл шаруашылығындағы ынтымақтастық туралы» (кооперативтер мен агроөнеркәсіптік серіктестіктер туралы іс жүзіндегі төрт түрлі заңның орнына) бірыңғай заң әзірлеу және қабылдау бойынша әрекеттер қайталануда.

Сонымен қатар, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін халықтың жеке (жеке) үй шаруашылықтарының мәртебесі әлі күнге дейін заңнамалық негізде анықталмаған. Олар кем дегенде бір миллионға жуық ауылдық отбасылардың мал өнімінен

қажеттілігін қамтамасыз етеді (ауылдағы үй шаруашылықтарының 67%-ы мал мен құсқа ие). Бұл тараптан халықтың басым көпшілігінің картоп, көкөніс және жеміс-жидек өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз етіп отырғаны айтпаса да белгілі.

3.Экспортқа бағдарланған мал басын көтеру үрдісін қалыптастыру үшін инвесторларға негізгі капиталға инвестициялау шартымен 20-80%-ға дейін инвестициялық субсидиялар беру (қайтару) есебінен экономикалық ынталандыруды күшейту негізінде мемлекетпен жоспарланған инвестициялық басым жобаларды табысты іске асыру үшін жеке инвестицияларды тарту бойынша тиімді шаралар қабылдау қажет. Осыған орай баға бойынша бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін орташа фермерлік шаруашылықтардың нақты түрлеріне (ет, сүт және т.б.) төленетін тікелей субсидиялардың мөлшерін ұлғайту қажет.

4.Қазақстанның стратегиялық мүдделері ЕАҚ-тың аграрлық азық-түлік нарығында және әлемдік азық-түлік нарығында республиканың қатысуын барынша күшейтуді талап етеді. Ол үшін елдегі бар ауылшаруашылық жерлерінің көлемін, ауылдық еңбек ресурстарын пайдалануды қарқындату негізінде ауылшаруашылық өнімдерінің барлық түрлерінің өндіріс көлемін кеңейту, саланы техникалық және технологиялық қайта жарақтандыру қажет. Бұның барлығы, өз кезегінде, сыртқы факторлардың теріс ықпалын болдырмау үшін мемлекет тарапынан ауылдық жерлерде шаруашылық субъектілерінің қаржылық-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды күшейтуді қажет етеді. Бұл мемлекеттік қолдаудың құралдары мен тетіктерін дамыту қажеттілігін тудырады, сонымен бірге оның жалпы деңгейін 2020 жылға дейінгі мемлекеттік агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың бағдарламасында көзделгендей, кем дегенде 4,5 есе көтермек.

Саланы мемлекеттік қолдау және реттеу шараларын жетілдірудің соңғы мақсатты, яғни, ауыл шаруашылығы өндірісінің жалпы әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыруды көздеуі тиіс. Бұған қарастырылып отырған мәселенің шешімі – халықаралық азық-түлік нарығындағы Қазақстанның қатысуын күшейтудің ең маңызды факторы ретінде ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының (құрылымда-

рының) көлемі мен құрылысын оңтайландыруға бағытталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева //Казахстанская правда. – 2015. – 20 мая.

2 Программа по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2013-2020 годы (Агробизнес – 2020). [Электронный ресурс]. – 2013. - URL:<http://mgov.kz/programma-agrobiznes-2020-2> (дата обращения 20.10.2017).

3 Мастер-план развития мясного и молочного скотоводства до 2020 года. - [Электронный ресурс]. - 2015. - URL:<http://www.minagri.gov.kz/agro.kz/?ID=1447> (дата обращения 20.10.2017).

4 Акшалов К. Повышение устойчивой продуктивности яровой пшеницы // Агроалем.- 2013.- №11(52). – С.53-59.

5 Агентство РК по статистике. Статический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство Казахстана».- Астана, 2000, 2006-2015гг., www.stat.gov.kz.

Pajdalanylran әdebietter tizimi

1 Plan nacji - 100 konkretnych shagov po realizacii pjati institucional'nyh reform Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva //Kazhastanskaja pravda. – 2015. – 20 maja.

2 Programma po razvitiju agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2013-2020 gody (Agrobiznes – 2020). [Jelektronnyj resurs]. – 2013. - URL:<http://mgov.kz/programma-agrobiznes-2020-2> (data obrashhenija 20.10.2017).

3 Master-plan razvitija mjasnogo i molochnogo skotovodstva do 2020 goda. - [Jelektronnyj resurs]. - 2015. - URL:<http://www.minagri.gov.kz/agro.kz/?ID=1447> (data obrashhenija 20.10.2017).

4 Akshalov K. Povyshenie ustojchivoj produktivnosti jarovoj pshenicy // Agroalem.- 2013.- №11(52). – S.53-59.

5 Agentstvo RK po statistike. Statcheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo Kazahstana».- Astana, 2000, 2006-2015gg., www.stat.gov.kz.

